

KEIMENA/TEXTS

Children's literature E-journal

KEIMENA για την έρευνα, τη θεωρία, την κριτική και τη διδακτική της Παιδικής και Εφηβικής Λογοτεχνίας, τεύχος 42^ο, 34-49, 10/02/2025, ISSN: 1790-1782

Το ελληνικό εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο αλλάζει στη Μεταπολιτευτική εποχή

Δελφίνο Ιωάννα

Διδάσκουσα στο Τμήμα Γραφιστικής & Οπτικής Επικοινωνίας
Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
idelfino@uniwa.gr

Περίληψη

Οι πολιτικές και οι κοινωνικές αλλαγές στο πλαίσιο μιας χώρας επηρεάζουν τον πολιτισμό και τον τομέα της εκπαίδευσης. Στην πολυτάραχη ιστορία της Ελλάδας από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους μέχρι τη μεταπολίτευση του 1974, το εκπαιδευτικό σύστημα δέχτηκε πολλές μεταρρυθμίσεις. Τα πρώτα ελληνικά εικονογραφημένα παιδικά βιβλία εμφανίστηκαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και είχαν εκπαιδευτική λειτουργία. Ως αποτέλεσμα, η διαμάχη του γλωσσικού ζητήματος συνδέθηκε άμεσα με την πορεία και το ρόλο της εικονογράφησης στο παιδικό βιβλίο. Στη θεματολογία των βιβλίων κυριαρχούσε ένας συντηρητικός τρόπος γραφής που επέβαλε τον ηθικοδιδασκτισμό και τον εθνικο-θηρησκευτικό φρονηματισμό, ενώ η εικονογράφηση είχε καθαρά διακοσμητικό χαρακτήρα. Σταδιακά άρχισαν να διαμορφώνονται οι κατάλληλες συνθήκες ώστε οι συγγραφείς και οι δημιουργοί να ξεφύγουν από τα συντηρητικά πρότυπα, αλλά η επιβολή της στρατιωτικής χούντας το 1967 έφερε άλλη μια πολιτιστική οπισθοδρόμηση στη χώρα. Οι μεγαλύτερες αλλαγές στο παιδικό βιβλίο παρατηρούνται κατά τη μεταπολιτευτική περίοδο της Ελλάδας, καθώς η νέα παιδαγωγική ωθεί τους δημιουργούς να πραγματεύονται θέματα από τη σύγχρονη πραγματικότητα. Εμφανίστηκαν νέες τεχνικές εικονογράφησης και οι εικόνες “συλλειτουργούν” με το κείμενο, αποκτώντας ουσιαστικό ρόλο.

Λέξεις-Κλειδιά: Εικονογράφηση, παιδικό βιβλίο, Έλληνες εικονογράφοι, Έλληνες συγγραφείς, μεταπολίτευση

Abstract

Political and social changes within a country affect its culture and the educational structures. In the turbulent history of Greece from the founding of the modern Greek state to the establishment of democracy in 1974, the educational structures have undergone many reforms. The first Greek illustrated children's books appeared in the mid-19th century and had an educational role. As a result, the controversy over the language issue was directly linked to the development and role of illustration in children's books. The subject matter of the books was dominated by a conservative style of writing that imposed literary didacticism and national-religious rationalism, while the illustrations were decorative. Gradually, the right conditions for writers and creators to escape conservative norms began to emerge, but the imposition of the military junta in 1967 brought another cultural regression to the country. The most important changes in children's books took place in the aftermath of the dictatorship in Greece, when the new pedagogy encouraged authors to deal with issues of contemporary reality. New illustration techniques were introduced and images began to work closely with the text, acquiring an essential role.

Keywords: Illustration, children's book, Greek illustrators, Greek writers, restoration of democracy in Greece

Εισαγωγή

Οι τάσεις που επικρατούν στον πολιτικό και κοινωνικό χώρο προβληματίζουν τους δημιουργούς της κάθε εποχής και επηρεάζουν το έργο τους. Ιστορικά αρκετά συχνά, ιδιαίτερα στις εφαρμοσμένες τέχνες, οι δημιουργοί αναγκάζονται να ακολουθούν τα πρότυπα και τα ήθη της κάθε εποχής και να συμμορφώνονται με τους κανόνες και τις κατευθύνσεις που πρόσβευαν οι εκάστοτε κυβερνήσεις. Στην Ελλάδα τα συντηρητικά και φυσικά τα δικτατορικά καθεστώτα καλλιεργούσαν τον λογοτεχνικό ηθικοδιδασκτισμό, τον φρονηματισμό και την εθνικοθηρησκευτική προπαγάνδα επηρεάζοντας τη θεματολογία των βιβλίων και την αισθητική των εικόνων τους. Αντίθετα η ελευθερία του λόγου στη μεταπολίτευση είχε ως αποτέλεσμα την άνθιση στον χώρο των εκδόσεων που ώθησε το βιβλίο σε μια θεματική και αισθητική ανανέωση (Ασωνίτης, 2001).

Στα πρώτα εικονογραφημένα χειρόγραφα βιβλία που έχουν διασωθεί (4^{ος} αιώνας) ο ρόλος των εικόνων ήταν καθαρά διακοσμητικός. Από τον 15^ο αιώνα στη Δύση, με την ανακάλυψη της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο, της λιθογραφίας το 1798 από τον

Σένεφελντερ, της εκτύπωσης όφσεται το 1875 από τον Μπάρκλεϊ, και τις εξελίξεις των εκτυπωτικών μέσων, δόθηκαν στους δημιουργούς μεγάλες δυνατότητες να αναπαράγουν τα έργα τους σε πολλαπλά αντίτυπα. Οι νέες μέθοδοι εκτύπωσης βοήθησαν στην εξέλιξη της μορφής και της τεχνικής των εικόνων αφού πλέον ήταν εφικτό να αναπαραχθούν και οι πιο περίτεχνες συνθέσεις. Μολονότι η τεχνική και μορφή των εικόνων εξελίχθηκαν, ο χώρος που καταλάμβαναν στα βιβλία ήταν περιορισμένος και ο ρόλος τους συνέχιζε να είναι διακοσμητικός ή κάποιες φορές πληροφοριακός. Οι πιο σημαντικές αλλαγές στα εικονογραφημένα βιβλία παρατηρούνται στη δεκαετία του 1960. Τότε οι εικόνες άρχισαν να αποκτούν μεγαλύτερο μέγεθος και σιγά σιγά να απλώνονται στις σελίδες. Η σχέση τους με το κείμενο γίνεται αλληλοσυμπληρωματική καθώς πλέον κι εκείνες φέρουν πληροφορίες εξίσου σημαντικές, ιδιαίτερα στο παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο (Σιβροπούλου, 2003).

Η μελέτη εξετάζει ιστορικά την πορεία του παιδικού εικονογραφημένου βιβλίου στην Ελλάδα και την επίδραση των πολιτικοκοινωνικών αλλαγών στη θεματική, την αισθητική, και τη μορφή του, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ως σήμερα. Επίσης διερευνάται ο ρόλος του σχεδιαστή δημιουργού στην εξέλιξη του παιδικού βιβλίου ο οποίος αλλάζει κατά τη μεταπολιτευτική εποχή της Ελλάδας και πλέον πέρα από την οπτική μεταφορά του κειμένου, οι νέοι εικονογράφοι στοχεύουν στην κοινωνική ευαισθητοποίηση, αλλά και στην καλλιέργεια της αισθητικής του μικρού αναγνώστη.

Τα πρώτα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία

Η οπτική διήγηση έχει τις ρίζες της βαθιά στον χρόνο, πολύ πριν την ανακάλυψη της γραφής (4000-3300 π.Χ.). Πρωτοσυναντάμε μετάδοση οπτικών μηνυμάτων με πληροφοριακό, εκπαιδευτικό, τελετουργικό ή διακοσμητικό σκοπό, περίπου 40.000 χρόνια πριν, σε βραχογραφίες στην Ινδονησία κατά την Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο. Άλλα σημαντικά δείγματα οπτικής διήγησης βρίσκουμε στον Αιγυπτιακό Πάπυρο του Ραμσή (1980 π.Χ.), στη στήλη του Τραϊανού στη Ρώμη (113 μ.Χ.) που απεικονίζονται τα κατορθώματά του, και στα μεσαιωνικά εικονογραφημένα χειρόγραφα. Με την ανακάλυψη της τυπογραφίας στην Ευρώπη (15^{ος} αι. μ.Χ.) η οπτική διήγηση μπορεί πλέον να αναπαραχθεί μέσα στα εκτυπωμένα βιβλία σε πολλαπλά αντίτυπα μεταδίδοντας πληροφορίες σε πολλούς δέκτες (Salisbury & Styles, 2012).

Τα πρώτα αξιόλογα εικονογραφημένα βιβλία που απευθύνονταν σε παιδιά με σκοπό την ψυχαγωγία τους, τυπώθηκαν το 1865 από τον Άγγλο τυπογράφο Edmund Evans σε συνεργασία με τους εικονογράφους Walter Crane, Radolf Caldecott και Kate

Greenway. Τα αποκαλούμενα “*Toy books*” ήταν σειρές βιβλίων μικρού μεγέθους, 6-8 σελίδων, με μικρά ποιήματα ή ρίμες. Η απεικόνιση των θεμάτων στις έγχρωμες ξυλογραφίες ήταν με έντονα λαμπερά χρώματα, σχεδιασμένες με ρεαλιστικό τρόπο και με επιρροές από τους Προραφαηλίτες. Την ίδια χρονιά εμφανίστηκε *Η Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων* του Lewis Carroll με τις ασπρόμαυρες εικονογραφήσεις του John Tenniel, όπου οι υπερβολές του βιβλίου οδήγησαν τον εικονογράφο σε μια γκροτέσκα εικονογραφική απόδοση της ιστορίας (Ασωνίτης, 2001).

Ορόσημο στην ιστορία του παιδικού εικονογραφημένου βιβλίου αποτελεί το *The tale of Peter Rabbit* με κείμενο και εικονογράφηση της Beatrix Potter το οποίο εκδόθηκε ασπρόμαυρο το 1901. Το μικροσκοπικό βιβλίο με τα χαριτωμένα ανθρωπόμορφα ζώα, που είχαν ανθρώπινες συνήθειες και πάθη, είχε τεράστια επιτυχία και επανεκδόθηκε έγχρωμο την επόμενη χρονιά. Τα θέματα που πραγματεύεται, ο θάνατος του πατέρα, οι κίνδυνοι και οι συνέπειες των πράξεων της ανυπακοής, το καθιστούν διαχρονικό αλλά και πρωτοποριακό για τη βικτωριανή εποχή που εμφανίστηκε. Παράλληλα ο παιδοκεντρικός του χαρακτήρας και η λειτουργική σχέση που παρουσίαζαν οι έγχρωμες απλοϊκές εικονογραφήσεις, σε σχεδόν ίση αναλογία με το κείμενο, προσεγγίζοντας με οικείο σχεδιασμό τους νεαρούς αναγνώστες, εισήγαγαν νέα δεδομένα στο παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο.

Ακολούθησαν πολλές άλλες εκδόσεις παιδικών εικονογραφημένων βιβλίων διεθνώς μέχρι την περίοδο του μεσοπολέμου η οποία, στον δυτικό πολιτισμό, αποτελεί τη “*χρυσή εποχή της παιδικής λογοτεχνίας*”. Τα βιβλία αυτής της περιόδου χαρακτηρίζονται από μια τάση ωραιοποίησης και μιας αθωότητας στις επιλογές των δημιουργών. Ο Salisbury αναφέρει ως σημαντικότερες της συγκεκριμένης περιόδου, τις εικονογραφήσεις του Ernest Shepard για την ποίηση του A.A. Milne και τις ιστορίες του *Winnie the Pooh*, τα οποία με τη ρομαντική και αφελή τους απόδοση γοήτευσαν το αναγνωστικό κοινό (Salisbury, 2012).

Η εμφάνιση του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους εκδόθηκαν τα πρώτα παιδικά βιβλία, για εκπαιδευτικούς λόγους, όπως η *Ελληνική Χριστομάθεια* του Αλέξανδρου Ραγκαβή (1841). Οι υποτυπώδεις εικονογραφήσεις εμφάνιζαν επιρροές από τον ρομαντισμό και τον νεοκλασικισμό, αλλά είχαν διακοσμητικό ρόλο (Μπενέκος, 1998). Τα εικονογραφημένα αναγνώσματα που κυκλοφόρησαν στα τέλη του 19^{ου} αιώνα σχεδιάζονταν από “*επαγγελματίες ξυλογράφους εντύπων*”, οι οποίοι μετέφεραν με μεγάλη

ακρίβεια τα θέματά τους, κυρίως από φωτογραφίες, σε ξύλινη εκτυπωτική πλάκα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα περιοδικά *Πανδώρα*, *Ευτέρπη*, *Η Διάπλασις των Παιδών* κ.ά. (Παυλόπουλος, 1996). Πριν τη δεκαετία του '20 ήταν σπάνια τα αξιόλογα δείγματα εικονογραφημένων βιβλίων. Σποραδικά άρχισαν να εμφανίζονται καλλιτεχνικές εκδόσεις φιλοτεχνημένες από καλλιτέχνες-χαράκτες όπως τον Δημήτρη Γαλάνη (1879-1966) και τον Λυκούργο Κογεβίνα (1887-1940). Τα βιβλία ποίησης και λογοτεχνίας κοσμούσαν συνήθως εικονογραφήσεις «ακαδημαϊκού ύφους», ρεαλιστικά σχεδιασμένα χαρακτηριστικά μονόχρωμων ξυλογραφιών και χαλκογραφιών, κάποιες φορές εμπλουτισμένες με στοιχεία από την αρχαιότητα ή άλλοτε με στοιχεία λαϊκής τέχνης από την ελληνική παράδοση. Ακολούθησαν ο Μάρκος Ζαβιτζιάνος (1884-1922), ο Γιάννης Κεφαλληνός (1894-1957), και λίγο αργότερα ο Σπύρος Βασιλείου (1903-1985), ο Τάσος (1914-1985) και ο Γιώργης Βαρλάμος (1922-2013) των οποίων οι απεικονίσεις σταδιακά απόκτησαν μια πιο ελεύθερη γραφή στην απόδοση των θεμάτων.

Το “*Γλωσσικό ζήτημα*”¹, το οποίο μετετρέπη σε πολιτικό και κοινωνικό, είχε σημαντικές επιπτώσεις στον χώρο της παιδείας και του πνεύματος επηρεάζοντας άμεσα την προσέγγιση των θεμάτων από τους δημιουργούς και κατ’ επέκτασιν την εικονογράφηση των σχολικών και των παιδικών βιβλίων.

Με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1917 για πρώτη φορά έγινε λόγος στην Ελλάδα για την αναγκαιότητα της εικονογράφησης στα παιδικά βιβλία με σκοπό την καλύτερη κατανόηση των κειμένων αλλά και τη διέγερση του ενδιαφέροντος των παιδιών. Στόχος των νέων βιβλίων ήταν να διαμορφώσουν την παρατηρητικότητα και την καλαισθησία των παιδιών μέσω των εικόνων (Κανταρτζή, 2022). Ο Κωνσταντίνος Μαλέας (1879-1928) εικονογράφησε *Το Αλφαβητάρι με τον Ήλιο* (1918) με λιτά σχέδια που εντάσσονται με έναν περίτεχνο τρόπο μέσα σε πλαίσια μαζί με το κείμενο, συνθέτοντας αρμονικά σύνολα στις σελίδες. Την ίδια χρονιά εκδόθηκε το αναγνωστικό για την Γ’ Δημοτικού, του Ζαχαρία Παπαντωνίου (1877-1940) *Τα Ψηλά Βουνά*, το οποίο εισήγαγε τη δημοτική γλώσσα στο σχολείο. Το κείμενο συνόδευαν απλά ασπρόμαυρα σκίτσα πολύ ελεύθερης γραμμής και φόρμας του Παπαντωνίου και οι πιο περιγραφικές εικόνες του Πέτρου Ρούμπου (1873-1942). Όμως η νέα συντηρητική κυβέρνηση του 1920 και η μετέπειτα δικτατορία του Πάγκαλου το 1925, επανέφεραν τον ηθικοδιδασκισμό και το τρίπτυχο “*πατρίδα, θρησκεία, οικογένεια*” στην εκπαίδευση, ακυρώνοντας τη μεταρρύθμιση με τις νέες εκπαιδευτικές ιδέες και αποσύροντας τα

¹ Η γλωσσική διαμάχη μεταξύ δημοτικιστών και αρχαϊστών ως προς τη μορφή της εθνικής γλώσσας που θα χρησιμοποιείται στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, διήρκησε στη νεότερη Ελλάδα 143 χρόνια, μέχρι το 1976 οπότε η κυβέρνηση Κ. Καραμανλή καθιέρωσε τη δημοτική γλώσσα στην εκπαίδευση και στη διοίκηση (Κατάκη, 2009).

καινοτόμα σχολικά βιβλία. Αποκορύφωμα υπήρξε το δικτατορικό καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά (1936-41), το οποίο λίγο πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εφάρμοσε την πολιτική του κρατικού μονοπωλίου των σχολικών βιβλίων. Το αποτέλεσμα ήταν στις περισσότερες παιδικές εκδόσεις να κυριαρχήσουν ο λογοτεχνικός διδακτισμός, ο συντηρητισμός, και η εθνικοθησκευτική προπαγάνδα (Δελώνης, 1986). Σκοπός του εγχειρήματος ήταν να ελεγχθούν οι κομμουνιστικές ιδέες που είχαν εξαπλωθεί μετά τη Ρωσική Επανάσταση και την καταστροφή της Σμύρνης το 1922.

Αξιοσημείωτο είναι *Το Παγόνι* που δημιουργήθηκε την περίοδο της κατοχής το 1942, από τον Ζαχαρία Παπαντωνίου και τον Γιάννη Κεφαλληνό (1894-1957). Στο εξώφυλλο του βιβλίου η σύνθεση του τίτλου με τους συντελεστές του, εμφάνισε μια ενδιαφέρουσα και πρωτοποριακή τυπογραφία. Στο εσωτερικό, το χιουμοριστικό κείμενο του Παπαντωνίου μέσω των ομιλούντων ζώων, συνόδευαν οι πλούσιες χρωματικά ξυλογραφίες με έντονα χαρακτηριστικά του μοντερνισμού.

Η μεταπολεμική εποχή

Στις αρχές της μεταπολεμικής περιόδου σημαντικές αλλαγές εισήγαγαν στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο η Λουίζα Μοντεσάντου (1917-2007) και ο Κώστας Γραμματόπουλος (1916-2003), με το χρώμα να αποτελεί το κυρίαρχο στοιχείο. Η πρώτη σχεδίασε το αναγνωστικό *Εργασία και Χαρά* (1949), για τη Β' Δημοτικού. Χαρακτηριστικό του βιβλίου είναι το απαλό ροζ κάδρο που ζακρίζει σε κάθε σελίδα, αλλά απλώνεται με περίτεχνες καμπύλες προς το εσωτερικό της, φανερώνοντας επιρροές από την Art Nouveau. Μέσα στα πλαίσια εντάσσονται ισόποσα τα κείμενα με τις εικόνες, που συνθέτουν απλές χρωματικές φόρμες, χωρίς σχεδόν καθόλου περίγραμμα. Στο διεθνώς βραβευμένο αναγνωστικό *Τα Καλά Παιδιά* (1949) και στο *Αλφαβητάριο* (1955), του Γραμματόπουλου, οι έντονες εικόνες απλώνονται στα σαλόνια των βιβλίων επικοινωνώντας θαυμάσια με το κείμενο, το οποίο έχει πολύ μεγάλα στρογγυλά γράμματα. Στον απλό σχεδιασμό των ηρώων, πέρα από την πλούσια χρωματική παλέτα, ξεχωρίζουν τα έντονα μάτια με το μακρόστενο σχήμα και τη μεγάλη κόρη που η θέση της προσδιορίζει τις διαθέσεις και τα συναισθήματά τους, στοιχείο παρμένο από τη λαϊκή τέχνη.

Ουσιαστικές επιδράσεις από τον μοντερνισμό εμφανίστηκαν στο ελληνικό βιβλίο κατά τη μεταπολεμική περίοδο, όπου υιοθετήθηκαν νέα θεματικά μοτίβα και τεχνικές, αλλά παρέμεινε η σχέση με τον ρεαλισμό (Οικονομοπούλου, 2010). Έτσι με πιο αφαιρετικές προσεγγίσεις φιλοτεχνήθηκαν κατά καιρούς εκδόσεις κυρίως ποιημάτων,

προγράμματα θεατρικών παραστάσεων και εξώφυλλα δίσκων βινυλίου, από σημαντικούς μοντερνιστές ζωγράφους όπως τον Γιάννη Μόραλη, τον Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, τον Νίκο Εγγονόπουλο και τον Γιάννη Τσαρούχη.

Παρόλα αυτά στο παιδικό βιβλίο, μέχρι το 1960, οι ιδεολογικές αναζητήσεις των δημιουργών περιστρέφονταν γύρω από τη σωφροσύνη, τη μικροαστική ωραιοποίηση και τον εγκυκλοπαιδισμό, αδιαφορώντας για την αισθητική απεικόνιση του θέματος (Σιβροπούλου, 2003). Οι σχέσεις των εικόνων με το κείμενο ήταν δυσανάλογη: συνήθως μια μικρή εικόνα κοσμούσε την αρχή και μια δεύτερη το τέλος των ιστοριών, ενώ σπανιότατα περιλαμβάνονταν κάποιες ανάμεσα στις σελίδες του κειμένου. Η εικονογράφηση του ελληνικού παιδικού βιβλίου διαμορφώθηκε άναρχα, χωρίς κανόνες, καθώς οι εικονογράφοι δεν είχαν κάποια ιδιαίτερη εξειδικευμένη εκπαίδευση, ούτε σαφή επαγγελματική ταυτότητα (Κιτσαράς, 1993). Αντίθετα στο εξωτερικό, την ίδια εποχή, υπήρχαν σπουδαίες σχολές εικονογράφησης.

Αξιόλογα είναι τα βιβλία της Αντιγόνης Μεταξά (1905-1971), *Η Ώρα του Παιδιού* (1949) και *Η Θεία Λένα στα Μικρά Παιδιά* (1962), από τις εκδόσεις «Αλικιώτη», με ιστορίες που ήταν γραμμένες ή μεταφρασμένες από την ίδια. Μολονότι η εικονογράφηση είχε δημιουργηθεί από επιλεγμένους ζωγράφους, όπως τον Παύλο Βαλασάκη (1925-) και τον Κώστα Δ. Καρυωτάκη (1902-1968), για κάποιους, ο σχεδιασμός των συγκεκριμένων βιβλίων υστερούσε σε τεχνική και αισθητική, όμως ήταν εκείνα που συνέβαλαν στην εξέλιξη του παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα. Το 1955 δημιουργήθηκε η «Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά»² με στόχο να ενισχυθεί η νεοελληνική συνείδηση με τη συγγραφή παιδικών βιβλίων που άξονά τους θα είχαν τον ελληνικό χώρο και την ιστορία του (Δελώνης, 1986). Αργότερα, το 1969, μαζί με τον «Κύκλο του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου»³, θέσπισαν διαγωνισμούς, υποστήριξαν εκθέσεις Ελλήνων εικονογράφων⁴ και προώθησαν εκδόσεις, δίνοντας την ευκαιρία στους νέους δημιουργούς να αναδειχθούν, συμβάλλοντας έτσι στη διαμόρφωση του ελληνικού παιδικού βιβλίου.

Μια νέα οπτική εμφάνισε στη δεκαετία του '60 η Αγνή Κατζουράκη αλλάζοντας ουσιαστικά την εξέλιξη της ελληνικής γραφιστικής, δημιουργώντας μεταξύ άλλων και παιδικά βιβλία. Η μοντερνιστική αισθητική της, μακριά από τα ελληνικά στερεότυπα και τους συντηρητικούς σχεδιαστικούς κανόνες της εποχής, εισήγαγε μια νέα προοπτική στο

² Η «Γυναικεία Λογοτεχνική Συντροφιά» δημιουργήθηκε το 1955 και από το 1958 άρχισε να ασχολείται με το παιδικό ανάγνωσμα, προωθώντας το μέσω των διαγωνισμών που προκηρύσσει. Διαδρομές τ. 2/1986, σ. 152.

³ Ο «κύκλος του ελληνικού παιδικού βιβλίου» ιδρύθηκε το 1969 και είναι το ελληνικό τμήμα της IBBY (International Board on Books for Young people).

⁴ «1η Πανελλήνια έκθεση εικονογράφων παιδικού βιβλίου» 04/1992.

παιδικό βιβλίο, εμπνευσμένη από την απλότητα του “Διεθνούς τυπογραφικού ύφους”⁵. Τα βιβλία *Το ταξίδι του Γιαννάκη* και *Το πιο όμορφο μέρος στον κόσμο* που εικονογράφησε η Κατζουράκη με πλακάτες φόρμες, χωρίς περιγράμματα, εκδόθηκαν σε ένα ασυνήθιστο μακρόστενο σχήμα.

Όμως το 1967 παρατηρείται μια οπισθοδρόμηση στον εκδοτικό χώρο καθώς οι απαγορεύσεις και η λογοκρισία που επέβαλε η στρατιωτική χούντα επανέφεραν τον συντηρητισμό, τον απλοϊκό ηθικοδιδασκτισμό, και τον εθνικο-θρησκευτικό φρονηματισμό. Οι εικονογράφοι υποχρεώνονταν να απεικονίζουν τα θέματά τους ρεαλιστικά, με παραδοσιακές τεχνικές, ακολουθώντας πιστά το κείμενο, χωρίς καμία προσωπική καλλιτεχνική έκφραση, εντάσσοντας στοιχεία που υποδήλωναν την κοινωνική, ιδεολογική και πολιτική ταυτότητα των ηρώων (Ασωνίτης, 2000).

Οι αλλαγές στον εκδοτικό χώρο κατά τη Μεταπολιτευτική εποχή

Με την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα το 1974, οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές, συμπεριλαμβανομένων και των μεταρρυθμίσεων του εκπαιδευτικού συστήματος, και φυσικά η άρση της λογοκρισίας, επηρέασαν την τέχνη και τη λογοτεχνία. Οι ραγδαίες εξελίξεις σε όλους τους τομείς και τα κινήματα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, και τον φεμινισμό δημιούργησαν την ανάγκη μιας θεματικής ανανέωσης στον τρόπο γραφής. Οι νέοι λογοτέχνες αποβάλλοντας τα ιδεολογικά και κοινωνικά στερεότυπα που προβάλλονταν μέχρι τότε, πλέον εμπνέονταν από τη σύγχρονη πραγματικότητα και άρχισαν να θίγουν ρεαλιστικά ζητήματα μέσα από ένα είδος μεταμυθοπλασίας που συνδεόταν με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (Τζιτζιλίη, 2016).

Από την αρχή της Μεταπολιτευτικής περιόδου παρατηρείται μια άνθιση στον χώρο των εκδόσεων (Δελώνης, 1986). Πέρα από τις νέες τεχνολογίες που συνέβαλαν στην εκτυπωτική ποιότητα, οι εκδότες, πρώτα ο *Κέδρος* και ύστερα ο *Καστανιώτης*, άρχισαν να εκδίδουν βιβλία με πιο φιλελεύθερες ιδέες. Επίσης οι κατευθύνσεις της νέας παιδαγωγικής που επιδίωκε να εισαχθούν τα παιδιά σε σύγχρονους προβληματισμούς, ώθησαν το παιδικό βιβλίο σε μια μεγάλη ανανέωση. Για πρώτη φορά εκδόθηκαν παιδικά βιβλία με θέματα όπως ο πόλεμος, η δικτατορία, και η Αντίσταση, με αναφορές

---

⁵ Το “Διεθνές τυπογραφικό ύφος” ή “Ελβετικό στυλ” εμφανίστηκε στην Ελβετία με επιρροές από τα κινήματα του 20^{ου} αιώνα, τον Κονστρουκτιβισμό, το Bauhaus και το De Stijl στοχεύοντας στην παρουσίαση της πληροφορίας με απλό τρόπο, με καθαρές φόρμες και χρώματα, και με στενές στήλες κειμένων βασίζονταν στον κάναβο (Χατζηθεοδώρου, 2019).

κοινωνικές και οικολογικές, και με πλούσια, καλαίσθητη εικονογράφηση που έλκυαν και διαπαιδαγωγούσαν τους μικρούς αναγνώστες.

Η θεματολογία, το ύφος, και οι προβληματισμοί των νέων δημιουργών

Μέσα από τα νέα λογοτεχνικά περιοδικά της περιόδου, όπως το «Διαβάζω», τις «Διαδρομές», τη «Λέξη», κ.λπ. αλλά και τα παιδικά «το ρόδι», «παιδιά γεια χαρά», «Ελεύθερη Γενιά» κ.ά. εμφανίζονταν τα έργα των νέων δημιουργών. Ξεχώρισαν συγγραφείς όπως η Άλκη Ζέη και η Ζωρζ Σαρρή, που ξέφυγαν από τα κλασικά πρότυπα του 19ου αιώνα, του προστατευτισμού και την προβολή ενός ιδεατού κόσμου, και εισήγαγαν πολιτικά, κοινωνικά και ιστορικά στοιχεία καθιερώνοντας ένα νέο στυλ στην ελληνική νεανική λογοτεχνία. Το ύφος των κειμένων άλλαξε, έγινε πιο οικείο και ευφύες, ενώ τα κοινωνικά προβλήματα παρουσιάζονταν με χιούμορ, σε γλώσσα μοντέρνα και νεανική, όπως στα βιβλία της Ζωής Βαλάση και λίγο αργότερα του Ευγένιου Τριβιζά.

Αντίστοιχα εμφανίστηκαν πολλοί νέοι εικονογράφοι, αρκετοί από τους οποίους επίσης έγραφαν τις δικές τους ιστορίες, με ένα ύφος οικείο και συχνά χιουμοριστικό. Οι εικόνες απέκτησαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των ιστοριών των βιβλίων, παύοντας να είναι διακοσμητικές ενθέσεις μεταξύ των κειμένων. Η ασπρόμαυρη λιτή, ρεαλιστική, περιορισμένης έκτασης, εικονογράφηση, με τα αυστηρά περιγράμματα και με καταβολές από τη λαϊκή ζωγραφική, απελευθερώθηκε χρωματικά και η έκτασή της καταλάμβανε ολόκληρα σαλόνια. Σκοπός δεν ήταν πλέον η πιστή απεικόνιση των θεμάτων, αλλά η απόδοση συναισθημάτων και η μετάδοση μηνυμάτων, μέσω συμβολισμών και πρωτοποριακών πειραματισμών (Σιβροπούλου, 2003).

Η μορφή και η δομή των βιβλίων άρχισαν να ανατρέπουν τους αυστηρούς ως τότε κανόνες της τυπογραφίας, οι εικόνες με τα κείμενα συσχετιζόνταν σε τολμηρές συνθέσεις και πολλές φορές εμφανίστηκαν χειρόγραφα γράμματα ακόμα και στα εξώφυλλα. Ο Μπενέκος επιβεβαιώνει: *«Είναι πράγματι εποχή έκρηξης καλλιτεχνικών καινοτομιών στο παιδικό βιβλίο, που χαρακτηρίζεται από πυρετική φαντασία, αδιάκοπο πειραματισμό, ανάδειξη ιδιομορφίας, πρωτοποριακό συμβολισμό»* (Μπενέκος, 1980).

Οι καινοτομίες στη μεταπολιτευτική εποχή

Το βιβλίο που εμφάνισε τις μεγαλύτερες καινοτομίες κατά τη μεταπολίτευση της Ελλάδας ήταν *Το παραμύθι με τα χρώματα* (1976) του Αλέξη Κυριτσόπουλου. Πρόκειται για έναν υπαινιγμό στον τρόπο ζωής του σύγχρονου ανθρώπου που προσέγγισε ο

συγγραφέας-εικονογράφος μέσα από τολμηρές εικαστικές αποδόσεις που ξεακρίζουν στις σελίδες. Το ελάχιστο κείμενο ενσωματώθηκε στις εικόνες. Ο αυθόρμητος σχεδιασμός του καλλιτέχνη, οι ακραίες «άναρχες» συνθέσεις των εικόνων με το μικρό κείμενο, η ποικιλία των μέσων εικονογράφησης που συνδύασε στο ίδιο βιβλίο, όπως και η θεματολογία του, το κατέστησαν ως ένα πρωτοποριακό βιβλίο και όχι μόνο για την εποχή που εκδόθηκε. Με παρόμοιο ύφος συνεχίζει να 'δρα' στα βιβλία του μέχρι σήμερα και ακόμα ξεχωρίζει.

Κάποιοι δημιουργοί μετά την πτώση της χούντας επιχείρησαν να εξηγήσουν στα παιδιά έννοιες όπως της δικτατορίας και της εξουσίας. Πρώτη η Σοφία Ζαραμπούκα με το βιβλίο της *Στο Δάσος* (1975) μέσα από τον αλληγορικό μικρόκοσμο του δάσους, προσέγγισε το θέμα με ένα χιουμοριστικό τρόπο, μια απλή οπτική και αφηγηματική γλώσσα και πλούσια χρώματα. Αυτό το νέο είδος βιβλίου αποκαλεί η Ζερβού "εικονογραφημένη πολιτική αλληγορία". Η δημιουργός αντιμετώπισε τον νεαρό αναγνώστη ως ισότιμο και κατάφερε με μια τεχνική συμπύκνωσης να διατηρείται το ενδιαφέρον του ακόμα και στα πιο άχαρα θέματα, μέσω λεκτικών και οπτικών υπαινιγμών, λακωνικά, χωρίς πολλές κουραστικές πληροφορίες (Ζερβού, 2015).

Η Ζαραμπούκα και στα επόμενα βιβλία της απόδωσε τους κοινωνικοπολιτικούς και οικολογικούς προβληματισμούς της (*Βρωμοχώρι*, 1977), με έναν δημιουργικό αυθορμητισμό. Οι συνθέσεις της εξπρεσιονιστικής ζωηρής παλέτας, που αντλούν στοιχεία από τα αναγεννησιακά πρότυπα, την αρχαιότητα, και τη ζωγραφική ματιά του Γιάννη Τσαρούχη, καλλιεργούν την αισθητική του νεαρού αναγνωστικού κοινού.

Στην ίδια θεματική με το *Στο Δάσος*, κυμαίνεται η *Ντενεκεδούπολη* (1977) της Ευγενίας Φακίνου η οποία αποτελεί μεταφορά της τέχνης της δημιουργού από το "Αντικειμενοθέατρο Καλημέρα"⁶ σε εικονογραφημένο βιβλίο. Ο απλός σχεδιασμός των εικόνων υιοθετεί χαρακτηριστικά από τον αυθορμητισμό της ζωγραφικής των παιδιών αλλά και την ελεύθερη γραφή των γελοιογραφιών και των κόμικς με έντονα περιγράμματα, μεγάλα πρόσωπα χωρίς σώμα και άκρα, καθαρές χρωματικές φόρμες και οπτικούς ήχους, αλλά ταυτόχρονα βασίζεται σε κανόνες και σε αρχές σύνθεσης. Στις ιστορίες των πέντε τόμων της σειράς *Ντενεκεδούπολη*, εκτός από το θέμα της εξουσίας του ισχυρού στον αδύναμο, θίγονται και άλλα κοινωνικά ζητήματα όπως της μετανάστευσης, της καταστροφής του περιβάλλοντος, των ταξικών χασμάτων, της πρόσβαση στην εκπαίδευση, του εκφοβισμού, της ελευθερίας και γενικότερα της

⁶ Η Φακίνου δημιούργησε το πρωτοποριακό "Αντικειμενοθέατρο Καλημέρα", χρησιμοποιώντας κούκλες φτιαγμένες από ανακυκλωμένα άχρηστα αντικείμενα (άδειες κονσέρβες, χαρτιά, χαλασμένα ρολόγια, κ.ά.). Η πρώτη παράστασή του δόθηκε τον Δεκέμβριο του 1975. Σε μια εποχή που η ανακύκλωση ήταν σχεδόν άγνωστη στην Ελλάδα.

καθημερινής ζωής με στόχο την ευαισθητοποίηση και την αφύπνιση των αυριανών πολιτών (Οικονομοπούλου, 2010). Η πολιτική θέση που εμφάνισε η Φακίνου στα βιβλία της, απευθυνόμενη στα παιδιά, ήταν πρωτοποριακή για την εποχή.

Την ίδια περίοδο, ύστερα από την μακρόχρονη ασφυκτική λογοκριτική επιβολή της χούντας, παρατηρείται μια ιδιαίτερη προτίμηση θεατρικών παραστάσεων στις Αριστοφανικές Κωμωδίες, όπου οι συγγραφείς μέσω των ελεύθερων διασκευών τους σχολίαζαν εμμέσως την κατάσταση της χώρας. Αντίστοιχα κάποιοι δημιουργοί εικονογραφημένων βιβλίων επηρεασμένοι από το κλίμα της εποχής, επιχείρησαν να μνήσουν και το νεανικό κοινό στα έργα του Αριστοφάνη με έναν δικό τους τρόπο. Η Ζαραμπούκα επεδίωξε πρώτη να μεταφέρει στα παιδιά το ειρηνόφιλο πνεύμα του Αριστοφάνη. Λίγο αργότερα ο Δημήτρης Ποταμίτης παρουσίασε τις *Ιστορίες του παππού Αριστοφάνη*, ο Τάσος Αποστολίδης σε συνεργασία με τον Γιώργο Ακοκαλίδη απέδωσαν τα έργα σε κόμικς απευθυνόμενοι και σε μεγαλύτερες ηλικίες και ακολούθησαν και άλλοι.

Ένας άλλος σημαντικός εικονογράφος ο οποίος προέρχεται, όπως και ο Κυριτσόπουλος, από τη “*Σχολή της γενιάς των γελοιογράφων του Ταχυδρόμου και του Αντί*” είναι ο Νίκος Μαρουλάκης. Στα προσωπικά του έργα, όπως στο *Αυγουστίνo, η Φάλαινα Θαύμα* (1980) και *Το Μαγικό Τσουκάλι* (1981), οι ήρωες θίγουν καταστάσεις με ένα ανατρεπτικό χιούμορ και επαναστατούν ενάντια στο κατεστημένο. Η σχεδιαστικά απλή γραφή του, με τα ζωηρά χρώματα στις πολυπρόσωπες, πλήθους λεπτομερειών συνθέσεις, εισήγαγε στο ελληνικό παιδικό βιβλίο την αισθητική της γελοιογραφίας και των κόμικς.

Από τις συνεργασίες του με άλλους συγγραφείς ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι έξι τόμοι της σειράς *Ένα Παραμύθι – Μια Χώρα* της Μάρως Λοΐζου, όπου η συγγραφέας μέσω ενός λαϊκού παραμυθιού, μύθου ή θρύλου μιας χώρας, παραθέτει στοιχεία ιστορικά και γεωγραφικά, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τα έθιμα και τις παραδόσεις του πολιτισμού του λαού της. Στόχος της Λοΐζου ήταν να αντιληφθεί ο αναγνώστης πως τα προβλήματα των λαών είναι παρόμοια και όλα μπορούν να ξεπεραστούν με τη φιλία και την ειρήνη.⁷ Ο Μαρουλάκης στις μονόχρωμες εικόνες που σχεδίασε με χιουμοριστικό στυλ, υιοθέτησε στοιχεία από την τέχνη και τον πολιτισμό της εκάστοτε χώρας.

---

⁷ Οι κοινωνικές ανησυχίες της Μάρως Λοΐζου είχαν ήδη φανεί από τη δεκαετία του '60, μέσω των αγωνιστικών πολιτιστικών δραστηριοτήτων στις οποίες συμμετείχε. Καθώς εκείνη την εποχή μαζί με άλλους πρωτοπόρους λογοτέχνες της γενιάς της δημιούργησαν ένα πανελλήνιο κίνημα για την καταπολέμηση της κοινωνικής αδικίας.

Αξιοσημείωτες είναι οι συνεργασίες του με τον Ευγένιο Τριβιζά, όπου ενώ θίγονται κοινωνικοί προβληματισμοί, με ένα καταϊγιστικό λεκτικό και οπτικό χιούμορ, οι δύο δημιουργοί παρουσίασαν ανώδυνα τις δύσκολες καταστάσεις που βίωναν τα συνήθως ανθρωπόμορφα ζώα (σειρά *Ιστορίες από το νησί των Πυροτεχνημάτων*, 1984-1986). Όμως σημαντικότερη υπήρξε η αλληγορική σάτιρα *Φρουτοπία* (1983), όπου μέσα από τη μικρή κοινωνία της Φρουτοπίας, διακωμωδείται η Ελλάδα της δεκαετίας του 1980. Με αυτό το έργο η κομικογραφία ως τέχνη, άρχισε να δέχεται την αποδοχή του ελληνικού αναγνωστικού κοινού, που ως τότε θεωρείτο απόλυτα αντιπαιδαγωγικό μέσο, ενώ σήμερα παραθέματά του υπάρχουν στα σχολικά βιβλία του Δημοτικού, όπως και άλλων γνωστών δημιουργών βιβλίων της «9^{ης} τέχνης».

Αναμφίβολα η θεματολογία των παιδικών βιβλίων στη νέα εποχή άλλαξε, έτσι δεν βλέπουμε πια μαγεμένα δάση, κακούς βασιλιάδες, όμορφες παγιδευμένες πριγκίπισσες, ρωμαλέα πριγκιπόπουλα, και δράκους, αλλά μεγαλουπόλεις, ανθρωπόμορφα αντικείμενα και ζώα, να προβληματίζονται για τη μόλυνση που καταστρέφει το περιβάλλον και να καθορίζουν το μέλλον του πλανήτη. Έτσι η Ζωή Βαλάση σε συνεργασία με τη Βάσω Ψαράκη δημιούργησαν την *Επανάσταση των Παραμυθιών*. Πρόκειται για μια κοινωνική σάτιρα που καυτηρίαζε τον σύγχρονο τρόπο ζωής, με αναφορές στον καταναλωτισμό, την εκπαίδευση, την πολιτική, τη λειτουργία του οικονομικού κυκλώματος, αλλά και συμπεριφορές όπως την εχθρότητα και τον ρατσισμό, με μέσο τους γνωστούς παλαιούς ήρωες των παραμυθιών οι οποίοι έχασαν τη δουλειά τους κι αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στον πραγματικό κόσμο για να βρουν εργασία. Η Ψαράκη προσέγγισε εικαστικά την ιστορία με έναν ονειρικό τρόπο, απεικονίζοντας τη φανταστική οντότητα των χαρακτήρων με αέρινες ρεαλιστικές σιλουέτες που διατηρούν μια διαφάνεια καθώς κινούνται στα χρωματιστά περιβάλλοντα της πραγματικότητας (Ασωνίτης, 2001). Στις περισσότερες συνεργασίες της η εικονογράφος εκφράζει υπαρξιακές ανησυχίες, μέσω πλασμάτων εμπνευσμένων από τη φύση συνήθως μικρόσωμων κι ασήμαντων για κάποιους, όπως σκουλήκια, σαύρες, βατράχια, πεταλούδες και πουλιά, απορρέοντας σεβασμό για τη φύση και το περιβάλλον και μια βαθιά οικολογική συνείδηση.

Αρκετοί από τους εικονογράφους της προηγούμενης γενιάς όπως ο Πέτρος Ζαμπέλης και η Άννα Μενδρινού, δέχτηκαν θετικά τις αλλαγές του κύματος των νέων εικονογράφων και συνέχισαν δραστήριοι εντάσσοντας στις εικόνες τους στοιχεία εμπνευσμένα από τις πρωτοποριακές ιδέες των δημιουργών της εποχής. Ενδιαφέρον δείγμα μοντερνισμού αποτελεί η σειρά βιβλίων για παιδιά προσχολικής ηλικίας του Θανάση και της Μαριόρας Εξαρχοπούλου στα μέσα της δεκαετίας του '80 με πολύ

αφαιρετικό σχεδιασμό. Επίσης ιδιαίτερες είναι και οι ατμοσφαιρικές συνθέσεις της Κατερίνας Βερούτσου, ο «μαγικός ρεαλισμός» των ονειρικών κόσμων του Νικόλα Ανδρικόπουλου, αλλά και οι ευαίσθητες ρεαλιστικές μορφές, συχνά με πολιτικές νύξεις, της Εύας Μελά.

Στη σύγχρονη εποχή

Στον εικοστό πρώτο αιώνα με την ψηφιακή τεχνολογία και τις διεθνείς εκθέσεις βιβλίων η πρόσβαση στα εικονογραφημένα βιβλία είναι τόσο εύκολη που μπορούμε να παρακολουθούμε κάθε νέα έκδοση σε όλο τον κόσμο. Διαπιστώνεται πως οι νέες τάσεις της εικονογράφησης προέρχονται από τις Ασιατικές χώρες οι οποίες υιοθετούνται σε μεγάλο βαθμό από τους εικονογράφους της Δύσης. Ήδη από τη δεκαετία του 1990 οι Γάλλοι εικονογράφοι εμπνεόμενοι από το ιαπωνικό στυλ των “Manga” δημιούργησαν το νέο κίνημα “Nouvelle Manga” που επηρεάζει την εικονογράφηση της Δύσης μέχρι σήμερα (Witek, 2020). Στην Ελλάδα ακόμη κάποιοι καταφέρνουν να αντιστέκονται. Ξεχωρίζουν οι σουρεαλιστικές συνθέσεις του Βασίλη Παπατσαρούχα, η εμπνευσμένη από τις αρχαίες τοιχογραφίες παλέτα της Φωτεινής Στεφανίδη, η σύγχρονη εικαστική προσέγγιση της θρησκευτικής θεματολογίας του Χρήστου Γουσίδη, οι οπτικά τρισδιάστατες εικόνες του Φίλιππου Φωτιάδη, και ο ονειρικός κόσμος της Μαρίας Μπαχά. Επίσης αξιοσημείωτες είναι οι μορφές του Πρόδρομου Μάνου που υιοθετούν χαρακτηριστικά από τις βυζαντινές αγιογραφίες και την παράδοση, τα ψηφιδωτά κολλάζ της Ίριδας Σαμαρτζή, οι ρεαλιστικές εικόνες του Αχιλλέα Ραζή, και άλλων πολλών.

Συμπεράσματα

Εξετάσαμε πως οι πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές στην Ελλάδα επηρέασαν την εκπαίδευση, τον πολιτισμό, και αντίστοιχα τη δραστηριότητα των εκδόσεων των βιβλίων. Οι απαγορεύσεις και η λογοκρισία των δικτατορικών καθεστώτων, αλλά και οι πόλεμοι έφεραν μια οπισθοδρόμηση στην εξέλιξη του παιδικού βιβλίου. Μολονότι οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις του εκπαιδευτικού συστήματος προκάλεσαν διάφορες αναταράξεις στην πορεία του, οι περιορισμοί ώθησαν τους δημιουργούς σε μια ιδιαίτερη ανάγκη ελευθεριότητας. Έτσι από τη μεταπολιτευτική περίοδο της Ελλάδας άρχισε να αναπτύσσεται μια έντονη πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα, σε συνδυασμό με τη νέα παιδαγωγική που έθεσε άλλες αξίες και θέλησε να εισαγάγει τα παιδιά στους σύγχρονους προβληματισμούς της εποχής, οι καλλιτέχνες άρχισαν να προσεγγίζουν τα

θέματά τους με διαφορετική οπτική. Στράφηκαν σε θεματικές κοινωνικοπολιτικού χαρακτήρα με υπαρξιακές και οικολογικές ανησυχίες.

Οι νέοι εικονογράφοι της Μεταπολιτευτικής εποχής της Ελλάδας υιοθέτησαν στον σχεδιασμό των εικόνων τους χαρακτηριστικά από τη ζωγραφική των παιδιών, και δανείστηκαν στοιχεία που προέρχονταν από τα κόμικς, όπως οπτικούς ήχους, και έντονα περιγράμματα, όμως βασίζονταν σε κανόνες και σε αρχές σύνθεσης. Τα υλικά που άρχισαν να χρησιμοποιούν ήταν εύχρηστα και απλά και εκμεταλλεύτηκαν άχρηστα αντικείμενα, σκισμένα χαρτιά, ξύσματα, κ.λπ. για να δημιουργήσουν κολλάζ συχνά και με χρήση φωτογραφιών. Επίσης εμφανίστηκαν αρκετοί εικονογράφοι που έγραφαν δικές τους ιστορίες. Τα θέματα που πραγματεύονταν ήταν κυρίως ζητήματα της σύγχρονης καθημερινότητας, όπως η δύσκολη διαβίωση στα μεγάλα αστικά κέντρα, το μεταναστευτικό πρόβλημα, η ανελευθερία και η καταπίεση των λαών, οι κοινωνικές αδικίες, ο πόλεμος, η μοναξιά, η φιλία, η διαφορετικότητα, η περιβαλλοντική ρύπανση και η ανακύκλωση. Αρκετά από τα βιβλία των πρωτοπόρων της μεταπολίτευσης επιδέχονται πολυεπίπεδες αναγνώσεις, είναι διηλικιακά. Σε αυτά οι δημιουργοί μέσω λεκτικών και οπτικών συμβολισμών πέρασαν μηνύματα και υπαινιγμούς σχολιάζοντας με χιούμορ την εποχή.

Συμπερασματικά καταλήγουμε στο ότι οι συγγραφείς και οι εικονογράφοι της Μεταπολίτευσης της Ελλάδας κατάφεραν να ξεφύγουν από τα ως τότε στερεότυπα, τον ηθικοδιδασκτισμό και τον εθνικοθηρησκευτικό φρονηματισμό και άρχισαν να μεταδίδουν τους κοινωνικοπολιτικούς προβληματισμούς τους με μια έντεχνη απλή οπτική και αφηγηματική γλώσσα. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν τη σπουδαιότητα του ρόλου που ανέλαβαν οι δημιουργοί των μέσων της δεκαετίας του '70, καθώς δεχόμενοι επιρροές από τους σύγχρονους τους στο εξωτερικό διαμόρφωσαν την τέχνη του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου στην Ελλάδα καλλιεργώντας την αισθητική, την κριτική σκέψη και τον χαρακτήρα των νεαρών αναγνωστών της εποχής τους. Άλλωστε ήταν εκείνοι που απογείωσαν το έως τότε υποτιμημένο παιδικό βιβλίο στην Ελλάδα, δίνοντάς του κυρίαρχη θέση στις προθήκες των βιβλιοπωλείων και στις αίθουσες τέχνης.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Ασωνίτης, Π., (2000). Εθνοκεντρικό και αισθητικό στοιχείο στην εικονογράφηση των ελληνικών αναγνωστικών: από το 1947 έως και σήμερα. *Διαβάζω*, 411, 93-94.

- Ασωνίτης, Π. (2001). *Η εικονογράφηση στο βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Βαλασάκης, Π. (1991). Η Ελληνική εικονογράφηση από τη Δεκαετία του '50. Στο *Σύγχρονες Τάσεις και Απόψεις για την Παιδική Λογοτεχνία: Δ' Σεμινάριο «Κύκλος του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου»*: Αθήνα 9-10 Δεκεμβρίου 1989: Πρακτικά (σσ. 38-39). Αθήνα: Ψυχογιός.
- Δελώνης, Α. (1986). *Ελληνική παιδική λογοτεχνία 1835-1985*. Αθήνα: Ηράκλειτος.
- Ζερβού, Α. (2015) *Συνάντηση αφιερωμένη στη συγγραφέα και εικονογράφο Σοφία Ζαραμπούκα*. Σκηνοθεσία: Μαρία Ξανθοπουλίδου [youtube] Αθήνα: Θέατρο Τέχνης. Ανακτήθηκε 28 Νοεμβρίου 2023, από https://www.youtube.com/watch?v=eAhztV0JT_w
- Κανταρτζή, Ε. (2022). Η εικονογράφηση των σχολικών βιβλίων. *Culture - Journal of Culture in Tourism, Art and Education*, 8. Ανακτήθηκε 28 Νοεμβρίου 2023, από https://journalculture.weebly.com/uploads/1/3/5/3/135316421/culture_teychos-8-1.pdf
- Κιτσαράς, Γ. (1993). *Το εικονογραφημένο βιβλίο στη νηπιακή και πρωτοσχολική ηλικία. Μια θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κωνσταντόπουλος, Β. (2017). *Αφιέρωμα στην Αγνή Κατζουράκη. Αγώνες νέων σχεδιαστών 2017* [Video]. Ελλάδα: Gr Design. Ανακτήθηκε 28 Νοεμβρίου 2023, από https://www.youtube.com/watch?v=wL_3QQcZv9w
- Μίσσιου, Μ. (2020). *Βουβά κόμικς και εικονοβιβλία. Τεχνικές αφήγησης στα βιβλία χωρίς λέξεις*. Αθήνα: Καλειδοσκόπιο.
- Μπενέκος, Α. (1981). *Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*. Αθήνα: Δίπτυχο.
- Ντελόπουλος, Κυρ. (1990). *Βιβλία για παιδιά και νέους που κυκλοφόρησαν στην Ελλάδα το 1989*. Αθήνα: Πατάκης.
- Οικονομοπούλου, Β. (2010). *Το φανταστικό στο πεζογραφικό έργο για μεγάλους και παιδιά της Ευγενίας Φακίνου*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). ΕΚΠΑ.
- Παρμενίδης, Γ. (1988). Η εικονογράφηση του φανταστικού χώρου. *Διαδρομές*, 11, 233-236.
- Παπανικολάου, Σ. (2011). *Η εικονογράφηση των Μύθων του Αισώπου στην ελληνική παιδική λογοτεχνία, 1958-2000: Παιδαγωγική προσέγγιση*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Παυλόπουλος, Δ. (1996). Από την ξυλογραφία στην τσιγκογραφία. *Ελληνικό βιβλίο, Επτά Ημέρες, Η Καθημερινή*, τ. ΛΗ'.
- Πετσετίδης, Δ. (2010). Η γενιά του Ταχυδρόμου και η σχολή του Αντί. *Ελληνική γελιογραφία, δύο αιώνες σάτιρας, Επτά Ημέρες, Η Καθημερινή*, τ. ΜΔ'.

- Σιβροπούλου, Ρ. (2003). *Το ταξίδι στον κόσμο των εικονογραφημένων μικρών ιστοριών*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σιούλη Κατάκη, Ζ. (2009). Το Γλωσσικό Ζήτημα. *Archive*, 5, (16 Ιαν). Ανακτήθηκε 22 Νοεμβρίου 2024, από <https://archive.org/details/siouli-kataki-2009-offprint/page/n1/mode/2up>
- Σκιαδά, Μ. (2018). *Η γέννηση και η πορεία των εκδοτικών οίκων στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα*. (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία). Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.
- Τζιτζιλί, Ε. (2016). *Το κωμικό του χαρακτήρα/ήρωα στο σύγχρονο εικονογραφημένο μικροαφήγημα 1990-2010*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Φαρμακίδης, Γ. (1957). *Ιστορία του εικονογραφημένου βιβλίου*. Αθήνα: Ζυγός.
- Χατζηθεοδώρου, Β. (2019). *Διαχείριση σχεδιασμού στην οπτική επικοινωνία*. Αθήνα: Ευρασία.

Ξενογλώσση

- Bader, B. (1976). *American Picture Books: From Noah's Ark to the Beast Within*. London: Macmillan.
- Doonan, J. (1993). *Looking at Pictures in Picture Books*. Thimble Press.
- Raney, K. (1998). *Visual Literacy: Issues and Debates*. Middlesex University School of Education.
- Salisbury, M., Styles, M. (2012). *Children's picturebooks: The art of storytelling*. London: Laurence King Publishing Ltd.
- Witek, D. (2020). The Influence of Japanese Art on Western Artists. *Artsper Magazine*, 15 July 2020. Ανακτήθηκε 8 Δεκεμβρίου 2024 από: <https://blog.artsper.com/en/a-closer-look/influence-of-japanese-art-on-western-artists/>